

ВЕЛИКИЙ РОМАН

Павло
Загребельний

**ТИСЯЧОЛІТНІЙ
МИКОЛАЙ:**

Частина 1

**ПОЛЮВАННЯ
НА ХЛЯСТИКИ**

Харків
«ФОЛІО»
2023

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Введення перше

СМЕРД

В цей день праведні душі приходять
дивитися на своє тіло.

(Народний звичай)

І зненацька відкривається мені, що життя не обмежене тісним земним кругом, що це лиш трагічна омана, що я ніби й умираю щоразу, але й не вмираю — живу тисячі років, безкінечно й безперервно, і живу не в небесах, бо небо — це завжди тільки жажлива порожнеча, і немає там для нас ні надій, ні страхів, — все тільки тут, на землі, у вічному лоні людства, в цій тричі благословенній і стократно проклятій обителі і юдолі, де ми ростемо, розквітаємо, радіємо, величаємось, страждаємо і животіємо.

Безсмертне не тіло — ця комбінація елементів, які природа довільно може тасувати, мов божевільний гравець карти в колоді таро, і не душа, що так ніколи й не вийде з крейдяного кола загадкового царства уяви, — безсмертна наша сутність, наше назначення, наша судьба і відчай.

Довідавшись про це, диктатори полопаються від сміху. А з ними й кати.

Але чому тільки диктатори й кати мають радіти своєму безсмертю? А ми з вами?

Нам тільки здається, ніби живемо мало, ніби життя коротке й нещасне, насправді ж ми живемо вічно, як оті бородаті скіфи, що доять овець на золотій пекторалі, а тому повинні завжди нести з собою почуття провини і відповідальності. Ким ти був і будеш — птахом, черв'яком, левом, черепахою — вмирати не страшно, страшно жити, несучи вічний тягар надій і відчаю, цю гірку судьбу людини. У атлантів на плечах покоїлося небесне склепіння з сонцем і хмарами, у тебе — земля, в усій її красі й скорботі, всеплодющості й тісноті. Кажуть, що по смерті душі возносяться на небо. Але чому ж воно вічно залишається порожнечою? Ми ждемо смерті не на краю пустелі й порожнечі, а в самому виривинні земного життя, і, вмираючи, не вмираємо, бо сутність наша проходить крізь віки й тисячоліття. Сутність і свідомість і звучання часів.

У кінці моєму — мій початок. Я загораюсь від своїх тисячолітніх початків, як вогонь від вогню.

І хоч як уперто (а то й жорстоко) закликають нас не відроджувати забутих і напівзабутих ідей, які суперечать природній і соціальній реальності, я вже давно збагнув, що ми не вмираємо ніколи, вже давно. І тоді, як збивав мого коня з ніг свист Солов'я-розбійника в Муромських лісах, і коли в саму душу вдаряла всезнищувальна хвиля від атомної бомби над Хіросімою, і коли стали вперто переслідувати мене сни, ніби мій батько Федір Сміян не вмер у березні 1935 року, ніби воскресає і живе 80 і 100 років, і це вже не містика, а тільки безмірність життя.

То як же тоді з моїм братом?

* * *

Літак був старий, брудний і повен дитячого плачу. Іншим разом мій мозок одразу б став шукати пояснень. Час літніх відпусток. Велике циганство молодих подружжів у безмірах нашої вітчизни, і нещасні жертви цього безглузлого циганства — діти, на чій сльози ніхто не зважає: адже все, мовляв, робиться заради дітей.

Але сьогодні думалося про інше. Може, про те, що, мабуть, набагато краще, коли немає слів, а тільки плач. Ось діти проливають сльози над своєю потривоженістю, а мені здається, що вони оплакують мого брата. Нічого не знаючи, несвідомо, випереджаючи всі офіційні смутки й жалі, ці невинні душі подають з неба знак туги землі, а земля далека, байдужа, глуха. Я дивився крізь кругле більмо ілюмінатора вниз і не бачив землі, а тільки блакитну безодню. Така безодня вже давно утворилася між братом і мною (хіба тільки мною), мала бути чорною, але ж ми брати, тому — блакитна. Ох, брате мій, брате! Никнуть трави жалощами, дерево до землі з тугою нахилилося. «И плакася его Египет 70 дней. Доколь трава вся сельная¹ исхнет...»

Ще є трохи трави польової і є чому сохнути й засихати... Годину тому я, присівши навпочіпки край поля, розтирав у пучках крихку грудочку землі, в якій могла бути велика надія, або, кажучи по-вченому, бажана структурність. Від лабораторного корпусу розмахано бігла білокоса Маринонька, яка повинна була б слугувати тільки вісником радості, але, всупереч своєму призначенню, несла суцільну розтривоженість і навіть переляк.

¹ Сельний (церк.-слов.) — польовий (Книга Іова, 5, 25, Псал. 102, 15). — Тут і далі примітки автора.

— Миколо Федоровичу, вас до телефону!

Так рано і так недоречно!

— Підождати не може твій телефон? — Я спробував затулитися від Маринки спиною. Яке все недоречне і безглузде! Тут чиста прекрасна земля в моїх пучках і звук від неї, мов шерех вічності, а там якийсь телефон! — Ти ж могла не знайти мене, Маринонько!

— Вас кличе сам товариш Трохименко, — тихо сказала Маринка. — І не кличе, а дуже й дуже просить. Надзвичайно! Благає!

Трохименко керував нашим чорноземним краєм. Степами, людьми, коровами, тракторами, гопаком і наукою тож. Отже, міг би мене й покликати, коли треба. А тут: благає... Я майже побіг до телефону, хоч уже давно не бігав ні перед ким. Трубка вигиналася на столі, мов чорна зміюка. І одразу — чорне передчуття в серці.

— Щось сталося? — спитав я Трохименка без зайвих передмов і церемоній, бо надто добре знав його нехить до всього цього словесного шумовиння.

— Машина в тебе якась там є? — спитав він.

— Якась є.

— Їдь в аеропорт, там для тебе заброньоване місце до Києва. Рейс — за півтори години. Встигнеш?

— Можу ще й додому заскочити. А що за пожежа?

Трохименко помовчав, тяжко зітхнув:

— Нещастя з Маркерієм Федоровичем.

— Брат? Що з ним?

— Найгірше.

Далі я не розпитував. «Егда снишел еси к смерти...»

А тепер літак ридав дитячими голосами, а в мені лунали слова з віків: «Доколя плакати имать земле».

Брат вважав себе безсмертним. Коли в наших суперечках, доведений до краю його холодною впертістю, я вигукував: «Та ти хоч подумав, що лишиш по своїй смерті?», Марко майже зневажливо кидав зі своїх захмарностей: «Ти як хочеш, а я вмирати не збираюся».

І ось безглуздий випадок, і я лечу туди, де мене жде братова смерть. Як вони назвуть його хоч тепер: Марком чи знов Маркерієм? Трохименко, здається, за звичкою «маркеріянив». Як часто дорікав я братові за це перелицьовування. Він, Марко, а став Маркерій, його дружина Марія — і геть безглуздо: Марсель. «Ну, що це, що це? — стогнав я. — Це ж плебейство — «прикрашати» себе навіть іменем, придбаним на барахолці марнослав'я». — «Плебеї не ті, кого називають, а хто називає», — спокійно пояснював брат. «Але ж ти не обурюєшся, не протестуєш, не забороняєш! Ні ти, ні Марія».

Брат був поблажливий до мене. Вже ніби й не я старший, а він. «Не переймайся дрібницями, Миколо, є справи набагато важливіші...»

Він завжди думав тільки про важливі справи. Принаймні, так йому здавалося. Тепер не думає. Тепер ні брата, ні його справ, нічого. Але десь є Марія, Маруся, або Марсель, і я повинен втішати її в страшному горі. В мене теж горе і, мабуть, набагато більше, та я чоловік, мені самою природою судилося жити в горі й стражданнях, а Марія жінка, дружина, мати, слабка стать, ніжність, безсилля, суцільна розгубленість. Щоправда, все це — не про Марію. Роль супутниці свого високо вознесеного чоловіка вона відкинула одразу й рішуче і стала вперто вибудовувати власну орбіту,

хай і не надто високу, але гордо незалежну, без перехрещень з Марковими сферами. Вчилися вони разом. Я пам'ятав їх обох ще студентами. Але жодного дня не працювали за фахом. Як писав колись Брежневу один письменник-фантаст: «Обидва ми інженери і обидва працюємо не за фахом». У Марка вийшло якось так, що вже в інституті він опинився в комітеті комсомолу, а Марія, ставши його дружиною, вже згодом віддзеркалювала Маркове сходження на вершини, і все їхнє подальше життя значилося суцільними «комрами»: рай-ком, міськ-ком, об-ком, ще вищий «ком». Відмінність у ступенях: Марко на керівних, Марія — в невизначеності й необов'язковості: шурхотіння паперами, телефонні дзеньки-бреньки, інструктивні наради, збирання матеріалів, підготовка питань, перевірка виконання, постановка завдань. Щоразу при зустрічах Марія-Марсель підкреслювала, що вона «партійний працівник», а я відсміювався від її величання і вперто твердив своє: жінці треба бути або жінкою, або партійним працівником. Інакше виходить, що в них уже й не шлюбна постіль, а засідання бюро. Тоді й бідкаються, що на Україні негаразд із демографією. Марія мовчки ненавиділа мене за це нахабне грубіянство. Це вона — не жінка? Завжди бездоганно вдягнена, щоп'ятниці з досвітку просиджує в перукарні для наведення блиску й польору. Зачіска вибудовується, як собор, з молитвами, страхами і надіями, щоб чоловік побачив свою дружину у всій красі й сяянні. А який у Марка вихідний і які йому зачіски? Знов вигніздюється на телефонах, знов графіки, зведення, рапортування: хто виконав, хто недовиконав, хто знайшов, а хто загубив, — яке життя, такий і вихідний.

Чи й смерть така?

Мені страшно було їхати до Марії, але треба було. Взявши в Жулянax таксі, я назвав шоферові адресу. Таксист зітхнув: «Закрита вулиця. З обох боків «цегла», а під «цеглою» — ангели-хранителі». — «Відкриємо, — заспокоїв я водія. — Сьогодні доведеться відкрити навіть цю запечатану вулицю». Я вже знав те, чого не знав ще водій. Але ж знала і Марія! Як поведеться перед неминучістю смерті ця жінка, яка впродовж цілих десятиліть перебувала в віддистильованім середовищі офіціальних почувань, сліпо відтручуючи від себе все щоденно-приземлене, власне — людське? Після Трохименкового дзвінка я встиг на своїй вірній «Ниві» заскочити додому, і тепер у моєму подорожньому портфелі був заповіт Марків, який він колись написав після чергової нашої крутої розмови, рушничок, вишитий ще мамою, зі словами: «Христос воскрес» і з єдиними в світі полтавськими півнями; а ще: пучечок засушених васильок, нашої української плакун-трави, яку клали колись під розп'яття в церквах, робили з неї кропила, щедро роздавали «по попам поповичам, по церквам, по церковичкам». Все це не для Марії. І ні для кого, окрім мене самого, брата мого покійного, а ще народу нашого.

Але що ж я скажу Марії, як утішу її і чим утішу?

Вона не потребувала втішань. Була тверда в своєму горі, рішуча й діловита. Мені навіть здалося, що в неї свіжа зачіска, вибудувана, як собор. Хоч день був — вівторок, а не п'ятниця, та, видно, Марія вирішила, що повинна в печалі своїй найбільшій постати перед людьми не розтріпаною, а в найвищому блиску. То колись, в каламутній давнині, називали плакальниць жонами мудрими, тепер ми не плачемо й не ридемо, ми визволились від дрібних бажань, підпорядкували своє життя вищим цілям, — і ми тверді, горді й неприступні.

Вона й зустріла мене неприступно. Всі мої співчуття, жалі, ридання впали біля порога і розбилися об поріг і об крижаний Маріїн спокій. Вона відчинила двері на мій дзвінок, стала наді мною не в пониженні найтяжчого страждання, а в гордому вивищенні, і я мимоволі позадкував, відступив, злякався. Марія була висока на зріст. Вища за Марка. Я завжди боявся високих жінок. Ніколи не знаєш, як до них підступитися. І що з ними робити, теж не знаєш. Завжди здавалося мені, що такі жінки якось ніби далекі від землі. А треба, щоб такі земні, як моя Оксана.

— Ага, це ти, — сказала Марія-Марсель, — прекрасно. Саме ти мені потрібен. Я щойно дзвонила урядовій комісії, але на цих беззів дзвінки не діють, там потрібен живий чоловік.

Дивно було чути від цієї навіки замороженої, мов льоди Антарктиди, жінки слова про «живого чоловіка».

— Що треба зробити, Маріє? — спитав я.

— Ти знаєш, як загинув Маркерій?

— Марко.

— Ну, Марко, Марко, Марко! Які ви всі ненависні в своїй родовій упертості! Хай так. То знаєш ти, як загинув твій брат?

— Я нічого не знаю. Мені сказали, що сталося найтяжче. Егда снишел еси к смерти...

— Його вбили. Примітивно, вульгарно, кошмарно. Якийсь «МАЗ», «КрАЗ», чи я там знаю? — з п'яним водієм вискочив на трасу, по якій їхала Маркерієва машина... Його принесли в жертву, вбили сліпо, безжально, безглуздо. Перебудові потрібні жертви. І його принесли в жертву. Кому скаржитися, кого звинувачувати? Я подзвонила до голови урядової комісії з проханням не терзати Маркерієвого тіла. Дати йому спокій

хоча б по смерті. Не робити отих так званих розтинів, не підпускати до нього холодних рук і холодних очей.

— Вже є урядова комісія? — спитав я.

— Так. Головою — Сирота.

— Сирота?

— Він же перший заступник Маркеріїв.

— Один з трьох перших.

— Але Сирота найавторитетніший. Він має авторитет навіть у Москві.

Сирота. Авторитет. Навіть у Москві. Воістину всі ці люди вмруть, але жоден не зміниться. Цих горбатих навіть могила не виправить.

— Я приїхав, щоб тобі допомогти, — сказав я. Забув навіть про найголовніше: висловити співчуття. Хоч, здається, співчуття потребував найперше я, вже тоді вона. Та чи й потребувала? Марія з українських степів упала б мені на груди, зайшлася в риданнях, беспорядна і безборонна перед жахливою стихією смерті, але столична Марсель була холодна, як протокол, і діловита, мов комп'ютер.

— Твоя допомога справді знадобиться, хоча похорон — за рахунок держави, і тут, сам розумієш, ніяких проблем. Поминки теж.

— Ти вже бачила?..

Страшна не власна смерть — страшне видовище чужої. Я не наважувався сказати ні «його», ні «Марка». Але вона здогадалася.

— Ні. Побачу там, у залі. Цей Клуб Ради Міністрів на Інститутській. Одяг я вже передала. Ордени теж. Тепер мені треба бути вдома, бо йдуть телеграми, безліч дзвінків — по урядовому і по міському. Ну, це ти повинен знати. А тобі тре-

ба поїхати в комісію і передати мою просьбу про те, щоб не розтинали тіла. Я дзвонила, але цей Сирота...

— Як я до нього попаду?

— Зараз буде машина, а там біля третього під'їзду тебе зустрине Самотуга і проведе на засідання комісії... Ти так доречно... Я вдячна тобі безмірно.

Самотуга був перший помічник у Марка.

— Хіба Самотуга... не був там, у машині?

— Ти ж знаєш Маркерія? Вихоплюється сам, без нікого, без супроводу, без автоінспекції, все йому горить, все — пожежа, край... Ось і вийшла пожежа. Поїхав, щоправда, великою машиною, але вночі хіба видно — велика чи мала машина, урядова чи звичайна... Аварія кошмарна. І Маркерій, і водій... А той убивця втік, і ніхто не знає тепер, де його і як шукати.

— Знайдуть, — запевнив я Марію, — знайти — знайдуть, та тільки від цього вже нікому не полегшає...

Самотуга ждав мене біля під'їзду, що мав зватися третім. Я не мав уявлення, скільки в тій сірій урядовій будівлі під'їздів і в які входять прості смертні, а в які — втаємничені. Взагалі не любив я ніколи ходити туди, де треба показувати перепустки, посвідчення, принизливо стояти перед охоронцями, поки вони, значущо морщачи лоби, вирішують — пускати тебе чи не пускати, відчувати їхню рабську зневагу до тебе, хоч хто б ти був, і не мати можливості відплатити їм ще більшою зневагою або хоч ледь помітною насмішкунатістю над їхньою марною і безглуздою службою: охороняти кабінети. Якось воно виходило так, що я потрапляв до цього монументального сіро-чорного будинку або ж з братом (а перед ним тільки виструнчувалися, ясна річ, не питаючи ні

про перепустки, ні про тих, кого він веде з собою), або ж, як оце тепер, з добродушним Самотугою, колишнім штангістом якоїсь дуже легкої вагової категорії, який від десятилітнього сидіння під дверима Маркового кабінету давно вже втратив спортивну форму і перейшов у вищі вагові категорії, де м'язи поволі, але вперто обростають жирком і надмірностями. Але потиск руки Самотуги був ще міцний, майже штангістський, і співчутливий погляд, яким він мене мовчки привітав, теж — як у справжнього чоловіка.

Охоронцеві в під'їзді Самотуга коротко пояснив про мою недоречну постать:

— Зі мною.

Те саме повторив на якомусь поверсі, де ліфт зупинявся для перевірки, а тоді ще раз — біля дверей, які вели до вистеленого червоним килимом коридора.

Комісія вже засідала, нікого я там не знав, крім Сироти, мене й поготів ніхто не знав, я примостився на вільному стільці майже біля самих дверей, Самотуга втулювався поблизу, мабуть, для моральної підтримки.

Трохи було забагато моєї незграбної масивності навіть для цього досить просторого кабінету з тяжкими шкіряними диванами, кріслами, столами й акуратними, напрасованими, однаковими, ніби відштампованими, людьми. Усі в сірих костюмах, з сірими галстуками, з сірим серпанком належного смутку на обличчях, вони, мабуть, і черевики мали сірі, але я не став зазирати під стіл, щоб переконатися в цьому, гаразд відаючи, що взуття в них вичищене до блиску, а сірий пил на моїх черевиках — і від землі, та й від братової смерті.

Сирота побачив мене, впізнав, але не «помітив». Я для нього просто не існував.

— З текстом некролога всі ознайомилися? — спитав він, ні до кого, власне, не звертаючись і зовсім не цікавлячись, чи ознайомилися з тим «текстом», чи ні. Хтось підсунув задрукований аркушик і до мене, хоч моє читання тут не передбачалося ніким.

— Некролог керівництвом схвалений, — сам до себе говорив далі Сирота, — тепер подивимось, які питання треба вирішити нам...

Звісно ж: десь люди живуть, умирають, а Сироти знай «вирішують питання». Колись над усопшими читалася частина апостольського вчення про надію возстання з могил, тепер «керівництво схвалює» казенні слова, а ми повинні слухняно повторювати їх?

Я читав некролог. Марко Федорович Сміян, видатний державний діяч, вірний син, полум'яний патріот... народився там-то й тоді-то... Вчився в школі, в інституті. В комсомолі набув смаку до громадської роботи. Ну, так, набув. Але ж після інституту — жодного дня на практичній роботі. Одразу — в керівники. Маленькі, більші, ще більші, найбільші! Що ж тут писати? Перелічувати посади, титули, ордени? Ага, знайшли-таки. Після закінчення інституту Марко Федорович ще три роки навчався в аспірантурі. Набуті в інституті спеціальні знання, звичка до самостійного вивчення розвитку соціалістичної культури, глибоке ознайомлення з досвідом відомих теоретиків і практиків, смак до роботи з першоджерелами — усе це чимало важило для його подальшої роботи, сприяло власному самовизначенню...

Я трохи погмикав, прилаштовуючи свій недоречно-громкий голос до поштивої тиші Сиротиного кабінету, і тицьнув негнучким своїм пальцем у «першоджерела».

— Отут ось в некролозі...

Усі на чолі з Сиротою вмить обурилися і зненавиділи мене. Коли б я мовчав, то вони б виявили милість і не помітили мене, але ж пролунав мій недоречний голос!

Сирота розглядав мене, як інфузорію. Він ще вагався: помічати чи не помічати? Врешті вирішив: помітити і знищити?

— Ви, — без знаку запитання і взагалі без будь-якого знаку в голосі віднотував він. — Ви — хто? Як ви сюди попали?

— З Самотугою, — простодушно нагадав я цьому фарисеєві.

— Микола Федорович — рідний брат Маркерія Федоровича, — мерщій доповнив мене Самотуга. Марко вже не був тим, ким був ще вчора, але й не зник зовсім, лежав десь непохований, інерція його значливості в таких неповоротких душах, як душа Сироти, діяла, тому на мене бризнуло трохи благодаті, мене не вигнали з ганьбою, не звеліли сидіти й не рипатися, а благосклонно нахилили вухо.

— Ми вас слухаємо, — зітхнув Сирота, — підійдіть сюди ближче, щоб усі товариші могли...

Він хотів, мабуть, сказати «бачити вас», але вчасно схаменився, збагнувши, яким прищемленим видаватиметься поряд з моєю чорноземною масивністю, тому вдовольнився недомовкою і тепер майже вороже стежив своїми голими очима за незграбним моїм просуванням з надр його кабінету. Та й усі стежили, мстиво сподіваючись, що я десь перечеплюся, спіткнуся, не туди заблукаю, не там стану, не так і не те скажу.

Я позбавив їх цієї втіхи. Звісно, для мене набагато простіше пересуватися в нічному степу, ніж у такому занадто освітленому, але переповненому недоброзичливістю просторі, та я вже давно навчився мистецтва ходіння по кабі-